

Katarzyna Posiadała

Uniwersytet Warszawski, Instytut Germanistyki
posiadala.k@gmail.com

KSZTAŁTOWANIE KOMPETENCJI PRZEDSIĘBIORCZOŚCI U UCZĄCYCH SIĘ METODĄ PROJEKTU Z WYKORZYSTANIEM TECHNOLOGII INFORMACYJNO-KOMUNIKACYJNYCH NA LEKCJI JĘZYKA OBCEGO

Development of entrepreneurship competence with use of project
method and information and communications technology
in foreign language learning

This article is devoted to the value and role of the project method with the use of information and communications technologies in the development of entrepreneurship competence in foreign language learning. In the first part of the paper the author defines several meanings of entrepreneurship, focusing mainly on definitions of personal entrepreneurship. The article points out that the project method creates the conditions under which students develop an entrepreneurial attitude, learn group interaction and acquire communication skills, which are important for the socialization of adolescent students. The main purpose of project method is to turn a foreign language from a passive object into an active action. Particular attention is paid to the stages of the project with the use of the information and communications technology in foreign language learning.

Keywords: entrepreneurship competence, project method, foreign language learning, information and communications technology, *eTwinning*

Słowa kluczowe: kompetencja inicjatywności i przedsiębiorczości, projekt, lekcje języka obcego, technologie informacyjno-komunikacyjne, *eTwinning*

1. Kompetencja inicjatywności i przedsiębiorczości

Kluczową rolą w budowaniu innowacyjnego i przedsiębiorczego społeczeństwa oraz przedsiębiorczej gospodarki Europy jest zaszczepianie u obywateli ducha przedsiębiorczości od najwcześniejszych lat szkolnych i kształtowanie postawy przedsiębiorczej (Sadowiska, 2016: 149). W 2006 roku Parlament Europejski i Rada Unii Europejskiej zdefiniowały zalecenie „w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie”, w którym kompetencja inicjatywności i przedsiębiorczości została określona jako jedna z ośmiu kompetencji kluczowych, które stanowią połączenie wiedzy, umiejętności i postaw odpowiednich do danej sytuacji:

- 1) porozumiewanie się w języku ojczystym;
- 2) porozumiewanie się w językach obcych;
- 3) kompetencje matematyczne i podstawowe kompetencje naukowo-techniczne;
- 4) kompetencje informatyczne;
- 5) umiejętność uczenia się;
- 6) kompetencje społeczne i obywatelskie;
- 7) inicjatywność i przedsiębiorczość;
- 8) świadomość i ekspresja kulturalna (Zalecenie Parlamentu Europejskiego, 2006: 4).

Przedsiębiorczość jest terminem wieloznacznym, wielowymiarowym, co wynika również z zainteresowania nim dziedzin takich jak ekonomia czy psychologia, przy czym każda z nich postrzega przedsiębiorczość odmiennie, ujawniając jej różne wymiary. Pojęcie „przedsiębiorczość” w kategorii ekonomicznej jest ściśle związane przede wszystkim z terminem „przedsiębiorca” i założeniem własnej firmy, przedsiębiorstwa. Wyjaśnienie istoty przedsiębiorczości coraz częściej wykracza poza ramy nauk ekonomicznych, silnie odwołując się do psychologii społecznej. Warunkiem koniecznym bycia przedsiębiorcą jest posiadanie przedsiębiorczości osobistej (Sadowiska, 2016: 150), która zdefiniowana jest jako „[...] specyficzna postawa człowieka wobec otaczającego go świata i ludzi, wyrażająca się twórczym i aktywnym dążeniem do ulepszania istniejących stanów rzeczy, w gotowości do podejmowania nowych lub dotychczasowych działań” (Wiatrak, 2003: 26).

Współczesne słowniki języka polskiego oraz słowniki synonimów szeroko definiują przedsiębiorczość osobistą/indywidualną. Sprowadzają ją do szeregu cech osobowościowych, a w szczególności do:

- zapobiegliwości, zaradności, energiczności, dynamiczności, wytrwałości w dążeniu do celu;

- inicjatywy (podejmowania inicjatywy), aktywności, podejmowania ryzyka, operatywności;
- pomysłowości, inwencji twórczej, innowacyjności, umiejętności radzenia sobie w różnych sytuacjach;
- samodzielności, potrzeby osiągnięć (Bieniok, 2007: 225).

Przeciwieństwem przedsiębiorczości osobistej jest zazwyczaj bezradność, niezadarność, bierność, lenistwo, ospałość, pasywność, zaniedbanie, tchórzliwość.

W wspomnianym zaleceniu Parlamentu Europejskiego (2006: 6) kompetencja inicjatywności i przedsiębiorczości rozumiana jest jako zdolność człowieka do wcielania pomysłów w czyn. Z przedsiębiorczością nierozzerwalnie związane są innowacyjność oraz kreatywność, która charakteryzuje się płynnością, giętkością i oryginalnością pomysłów, otwartością na nowe idee, ciekawością oraz gotowością do podejmowania ryzyka (Rohrmann, 2005: 44). Pod pojęciem działania przedsiębiorczego rozumiane są także umiejętność planowania, proaktywnego zarządzania przedsięwzięciami i prowadzenia ich dla osiągnięcia zamierzonych celów (Zalecenie Parlamentu Europejskiego, 2006: 6) oraz zdolności pracy indywidualnej i zespołowej. Istotną rolę odgrywa umiejętność obiektywnej oceny własnego potencjału, własnych słabych i mocnych stron oraz uznanie, że kwalifikacje i gruntowna wiedza wymagają stałego doskonalenia się, pracy nad sobą (Sołoducho-Pelc, 2007: 220). Umiejętności te wspierają rozwój osobisty jednostek, aktywność obywatelską oraz zapobiegają wykluczeniu społecznemu i zwiększają możliwość zatrudnienia (Eurydyce, 2016: 1). Osoba charakteryzująca się postawą przedsiębiorczą wykazuje inicjatywę, ma poczucie własnej wartości, wierzy we własne siły, jest zmotywowana do nowych działań, umiejętnie pracuje samodzielnie i w zespole, skutecznie komunikuje się z innymi oraz umiejętnie radzi sobie z problemami i wykazuje się twórczym działaniem.

Kompetencję przedsiębiorczą człowiek rozwija w ciągu całego życia, a kształtowanie jej jest zadaniem trudnym i złożonym (Bieniok, 2007: 225). Proces ten powinien się rozpoczynać już na etapie edukacji wczesnoszkolnej i być kontynuowany w dalszych okresach edukacyjnych, w tym również na poziomie akademickim. Im wcześniej cechy przedsiębiorcze będą kształtowane u uczących się, tym łatwiej będzie można sprawić, aby stały się one stałym czynnikiem determinującym zachowania, gdyż staną się one cechami osobowości (Sadowiska, 2016: 156).

Przyjęte w Polsce rozwiązania kształtowania postawy przedsiębiorczej u uczących się jest wpisana w strategię „Perspektywa uczenia się przez całe życie (LLP)”, która w latach 2013–2020 jest realizowana na wszystkich poziomach kształcenia (Eurydyce, 2016: 179). Celem operacyjnym określonym w tym dokumencie w odniesieniu do kształtowania postawy przedsiębiorczej jest podkreślenie

potrzeby, aby uczący się rozwijali kreatywność, przedsiębiorczość i innowacyjność, aby mogli stawać wobec wyzwań społecznych i osobistych w życiu. Jednocześnie autorzy strategii wskazują na potrzebę rozwijania u uczących się umiejętności praktycznych w zakresie przedsiębiorczości, aby przygotować ich do wejścia na rynek pracy i podjęcia zatrudnienia (Perspektywa uczenia się przez całe życie, 2013: 31-34). Na etapie szkoły podstawowej kształtowanie postawy przedsiębiorczej jest realizowane w ramach tradycyjnych przedmiotów szkolnych, także na lekcjach języków obcych (Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej, 2017; Eurydyce, 2016: 179). W klasie VIII obowiązkowym przedmiotem jest „wiedza o społeczeństwie”, w ramach którego zawarte są elementy nauczania przedsiębiorczości. Na etapie szkoły ponadpodstawowej oraz w szkołach branżowych realizowany jest obowiązkowy przedmiot „podstawy przedsiębiorczości” oraz fakultatywny przedmiot uzupełniający „ekonomia w praktyce”.

2. Postawa przedsiębiorcza a autonomia uczącego się

Kształtowanie kompetencji przedsiębiorczej dokonuje się poprzez inicjowanie i wspieranie autonomizacji uczącego się. Autonomia jest pojęciem ogólnym i najczęściej definiuje się ją jako zdolność do aktywnego i intencjonalnego kierowania własnym rozwojem w ramach zamysłu samorealizacji (Wilczyńska, 1999: 113). Autonomia uczącego się zakłada przejęcie odpowiedzialności za proces uczenia się i przejęcie przez ucznia kontroli nad własnym procesem uczenia się, co równoznaczne jest z podejmowaniem autonomicznych decyzji i dokonywanie samodzielnych wyborów treści, materiałów, technik i metod pracy przez ucznia podczas nauki. Natomiast uczeń, który nie jest autonomiczny, ma trudności z samodzielnym konstruowaniem wiedzy, nie potrafi przejąć odpowiedzialności za proces uczenia się, a także słabo pracuje w zespole (Wawrzyński-Śliwska, 2008: 161). Rozwijanie autonomii zaleca się w opanowywaniu różnych przedmiotów nauczania, a uznaje się za szczególnie przydane w przyswajaniu języka obcego. To właśnie sprawność komunikacyjna wymaga samodzielności, kreatywności i rzutkości w podejmowaniu decyzji. W praktyce działania komunikacyjne wymagają od uczącego się sporej dozy inwencji i gotowości do ponoszenia ryzyka, te zaś łączą się z postawą odpowiedzialności za efekty własnych działań (Wilczyńska, 1999: 133). Do głównych czynników kształtujących autonomię uczącego się, a także wspomagające kształtowanie indywidualnej kompetencji komunikacyjnej zalicza się:

- ciekawość intelektualną, refleksyjność, postawę poszukującą;
- świadomość własnej osoby i swej tożsamości;
- niezależność poznawczą, krytycyzm;

- podejmowanie wyzwań, odpowiedzialność;
- wartościowanie własnych działań;
- wytrwałość, organizację warsztatu;
- kontrolę emocjonalną, zdolność współpracy;
- świadomość celów oraz zdolność ewaluacji (Wilczyńska 2004: 50).

Kształtowanie postawy przedsiębiorczej, która odzwierciedla się w autonomii uczącego się, a raczej – ze względu na udział nauczyciela w tym procesie – w jego półautonomii (Wilczyńska, 1999: 133), bazuje na refleksji uczącego się, związanej z jego dojrzałością kognitywną, którą można określić w kategoriach następujących umiejętności (Myczko, 2004: 27, za Kogel, 1990: 546-547):

- analizy, formułowania i weryfikacji hipotez;
- analizy przebiegu wykonywanych czynności i zdolności wyciągania wniosków z efektów tych czynności;
- przeorganizowania własnej wiedzy;
- w wykorzystaniu znajomości języka macierzystego w procesie uczenia się języka obcego;
- obserwacji własnych procesów rozumienia języka obcego i działań komunikacyjnych w języku obcym;
- świadomego użycia strategii uczenia się i strategii rozwiązywania problemów.

W budowaniu półautonomii uczącego się istotną rolę odgrywa nauczyciel, który uznaje i wzmacnia podmiotowość uczącego zarówno w zakresie komunikacyjnym, jak i uczeniowym, współpracując z uczącym się w zakresie:

- przygotowania go do osobistego działania w komunikacji obcojęzycznej i wspomagania w definiowaniu jego osobistego stylu komunikacyjnego w języku obcym, a także rozwijania jego efektywności uczeniowej;
- negocjowania z uczącym się celów uczenia się w ramach przyjętych celów instytucjonalnych, a także jego osobistych działań w osiągnięciu tego celu (Wilczyńska, 2004: 51-52).

Autonomia uczącego się związana jest z kształtowaniem *refleksji meta-kognitywnej* nad procesem uczenia się języka obcego i odnosi się do:

- *świadomości językowej* odnoszącej się do przetwarzania języka i wiedzy językowej, rozumianej jako wiedza implicytna i eksplicytna, która dotyczy wszystkich aspektów języka;
- *świadomości uczeniowej*, czyli wiedzy o własnych możliwościach uczenia się, rozwiązywania problemów, o własnym procesie myślowym, który pomaga w planowaniu, organizacji i kontroli procesu uczenia się i dotyczy strategii uczenia się języków obcych (Myczko, 2004: 22-27).

Nauczyciel, występujący w roli doradcy, umożliwia uczącym się rozwijanie świadomości językowej i uczeniowej poprzez stwarzanie możliwie jak najwięcej

sytuacji i faz dydaktycznych, które sprzyjają podejmowaniu przez uczniów inicjatywy, samodzielnych decyzji, działań twórczych oraz różnicowaniu zadań w podręcznikach czy wykorzystywaniu technologii informacyjno-komunikacyjnych (tamże: 28). W celu kształtowania postaw przedsiębiorczych i autonomii uczących się zaleca się stosowanie aktywizujących, a nie odtwórczych metod kształcenia (Sadowiska, 2016: 155).

3. Projekt

Jedną z aktywizujących metod kształcenia, czyli metod zwiększających czynny udział uczących się na lekcjach, jest projekt, który stawia uczącego się w centrum rzeczywistego procesu generowania nowych pomysłów w celu opracowania określonego produktu końcowego. Projekt to otwarta forma pracy, polegająca na samodzielnym poszukiwaniu różnych źródeł wiedzy i na tej podstawie budowanie zasobów wiedzy niezbędnych do rozwiązania danego problemu. Celem projektu jest zwiększenie samodzielności uczących się, umiejętności współpracy, uwzględnienie ich indywidualnych możliwości i predyspozycji, zwiększenie współodpowiedzialności za proces uczenia się i nauczania (Zawadzka, 2004: 240).

Projekt ma już ponad 100-letnią tradycję i łączy się z następującymi pedagogami: John Dewey (1859–1952) i William H. Kilpatrick (1871–1965). Tę formę pracy stosuje się w Polsce od lat 90. ubiegłego wieku, choć skala edukacyjnego wykorzystania jest ciągle zbyt mała w stosunku do jej licznych walorów (Wojnarowska, 2013: 8). Jest ona szczególnie zalecana w okresie adolescencji, od 10. do 20. roku życia, czyli w polskich warunkach edukacyjnych obejmuje uczniów szkół podstawowych, ponadpodstawowych, a także studentów (Piotrowska-Skrzypek, 2016: 80). Projekt, w zależności od potrzeb, może być realizowany np. przez tydzień, miesiąc, semestr lub być działaniem całorocznym. Stanowi on metodę kształcenia, w której zespół uczących się samodzielnie

inicjuje, planuje i wykonuje pewne przedsięwzięcie oraz ocenia jego wykonanie [...]. Najlepiej, jeżeli źródłem projektu jest świat życia codziennego, a nie abstrakcyjna nauka. Punktem wyjścia jest jakaś sytuacja problemowa, zamierzenie, podjęcie jakiejś inicjatywy, wytyczenie celu (Szamański, 2000: 61).

Projekt w dydaktyce języków obcych charakteryzuje określony cel, najlepiej wykraczający poza aktywności związane z nauczaniem w klasie, umożliwiający spontaniczność, samodzielność, zdobywanie kolejnych doświadczeń życiowych (Karpeta-Peć, 2008: 74) oraz wykorzystanie języka obcego w funkcji komunikacyjnej (Zawadzka, 2004: 242). Projekty są realizacją konkretnych działań, w których następuje użycie języka z działaniem, np. nagrywanie wywiadów, wycinanie

wydrukowanych ilustracji, poszukiwanie informacji w Internecie i dzielenie się nimi. W ten sposób uczący się zdobywa i sprawdza swoją wiedzę i umiejętności w sytuacjach bezpośrednio nawiązujących do jego codziennych doświadczeń. Podczas projektu uczący się jest centralną postacią procesu kształcenia, decyduje on o przebiegu swojej pracy i tempie jej wykonania (w zakresie ustalonych wcześniej terminów). Uczący się może poprzez projekt rozwijać zainteresowania, zdolności oraz realizować swoje potrzeby, ponosić ryzyko, a także rozwijać kompetencje społeczne. W pracy projektowej uczący się wyszukuje, selekcjonuje i krytycznie analizuje informacje, jest odpowiedzialny za swoje działania w obrębie realizacji projektu oraz jego produkt końcowy. Ponadto może on w sposób twórczy, samodzielny poszukiwać niekonwencjonalnych rozwiązań i wykorzystywać zdobyte wiadomości w praktyce, a także przejmować inicjatywę oraz rozwiązywać pojawiające się problemy. Uczący się kształtuje również w tej formie pracy wytrwałość, aby przejść przez wszystkie etapy projektu (Frey, 2002: 55). Podczas jego realizacji nieodłącznym elementem jest refleksja oraz dokonanie oceny własnej pracy i pracy zespołowej.

Projekt może przybrać różne formy, może być *silnie* lub *słabo ustrukturyzowany*. W przypadku projektu silnie ustrukturyzowanego zaleca się stosowanie go podczas pierwszej pracy projektowej i na niższych szczeblach edukacyjnych, gdzie struktura projektu pomaga w organizacji pracy i nie odbiera uczącym się samodzielności, a nauczyciel określa wymagania, które obejmują zakres projektu i oczekiwane efekty. W przypadku projektu słabo ustrukturyzowanego uczący się mają swobodę w obszarze wyboru tematyki, zakresu projektu, określenia problemu, realizacji, a także zaprezentowania efektów pracy. Ze względu na zakres materiału kształcenia projekt może być prowadzony w obrębie jednego przedmiotu (*projekty przedmiotowe*), a także może integrować wiedzę i umiejętności z więcej niż jednego przedmiotu (*projekty międzyprzedmiotowe*). Ponadto projekty mogą być realizowane *indywidualnie* lub *zespółowo* (Mikina, 2007: 28-31). Większą wartość mają te, w których uczący się mogą kształtować umiejętności związane z podziałem pracy, rozwiązywaniem problemów w grupie, dzieleniem się pomysłami, radzeniem sobie z krytyką, przybieraniem różnych ról w zespole oraz komunikacją z współuczestnikami projektu czy oceną społeczną.

Nauczyciel planuje prace wspólnie z uczącymi się, którzy przejmują odpowiedzialność za realizację poszczególnych działań w projekcie, za postawienie celu, a także efekt końcowy ich pracy (Hänsel, 1997: 33). Projekt edukacyjny wymaga zmiany podejścia nauczyciela do procesu kształcenia i organizacji zajęć. Główna rola nauczyciela polega przy tym na tworzeniu właściwych warunków sprzyjających samodzielnej i twórczej pracy uczących się. Występuje on w roli organizatora procesu kształcenia, doradcy, pomocnika, nie narzuca swoich

pomysłów, ale inspiruje do samodzielnych działań. W momencie pojawienia się trudności czy problemów nie podaje gotowych rozwiązań, lecz pomaga w przezwycięzeniu trudności poprzez zadawanie pytań problemowych w celu wskazania właściwego kierunku działań uczących się (Wicke, 2004: 136-137).

4. Wykorzystanie technologii informacyjno-komunikacyjnych w projekcie

Przy realizacji projektu wskazane jest wykorzystywanie technologii informacyjno-komunikacyjnych (w skrócie TIK, z ang. *information and communication technology*), które obejmują technologie przetwarzające, gromadzące i przesyłające informacje w formie elektronicznej (Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej, 2017: 14-15). Stosowanie technologii informacyjno-komunikacyjnych zachęca uczących się do rozwijania zainteresowań, do samokształcenia oraz umożliwia pełną indywidualizację procesu kształcenia poprzez dostosowania tempa uczenia się do indywidualnych możliwości ucznia (Konsek, 2008: 315). Dzięki umiejętnemu i krytycznemu wykorzystaniu technologii informacyjno-komunikacyjnych uczący się kształtują kompetencję informacyjną. Poprzez stosowanie nowych technologii poszukują, gromadzą i przetwarzają informacje oraz wykorzystują je w krytyczny i systematyczny sposób, oceniając przy tym ich przydatność. Ponadto mają oni możliwość stosowania narzędzi technologii informacyjno-komunikacyjnych do tworzenia, prezentowania oraz rozumienia złożonych informacji, wspierając przy tym krytyczne myślenie, kreatywność i innowacje. Korzystanie z technologii informacyjno-komunikacyjnych wymaga krytycznej i refleksyjnej postawy w stosunku do dostępnych informacji oraz odpowiedzialnego wykorzystywania mediów interaktywnych (Zalecenie Parlamentu Europejskiego, 2006: 7).

Technologie informacyjno-komunikacyjne pełnią w projekcie funkcję narzędzi wspierających, ułatwiających lub umożliwiających przejście przez wszystkie etapy projektu i udokumentowanie ich, a także pomagających w sprawnej, efektywnej komunikacji nie tylko między uczącymi się, lecz także między uczącymi się a nauczycielem. Projekt z wykorzystaniem technologii informacyjno-komunikacyjnych jest dobrą praktyką wówczas, gdy narzędzia towarzyszą uczniom w osiągnięciu celów, a nie stanowią celu samego w sobie. Zarówno pozwalają one uczniom zaplanować projekt, jak i pomagają w wyszukiwaniu i przetwarzaniu informacji, we współpracy i komunikowaniu się podczas realizacji projektu oraz w opracowaniu efektów pracy oraz ewaluacji (Ostrowska, Sterna, 2015: 42-43).

W literaturze przedmiotu jest wiele propozycji, w jaki sposób projekt może być przeprowadzony. Podstawowy model zakłada, że składa się on z czterech etapów: ustalenie tematu i celu projektu, zaplanowanie projektu, realizacja oraz

ewaluacja (Frey, 2002: 18). Na lekcjach języka obcego w wyznaczonych celach należy również uwzględnić aspekt przygotowania językowego. Projekt na zajęciach języków obcych może przebiegać w następujących etapach (tamże: 19):

- I. Uzgodnienie tematu
- II. Zaplanowanie projektu i uzgodnienie jego celu
- III. Przygotowanie językowe i realizacja projektu – zdobycie informacji oraz opracowanie efektu końcowego
- IV. Przygotowanie językowe i prezentacja wyników
- V. Ewaluacja

W pierwszej kolejności powinno się przygotować uczących do pracy metodą projektu lub przypomnieć zasady wykonywania projektów i omówić zasady pracy w zespole. Jeżeli uczący się będą wykorzystywali podczas projektu technologie informacyjno-komunikacyjne, niezbędne jest omówienie z nimi możliwości, jakie oferują nowe technologie. Nauczyciel może podać uczącym się gotową listę z zasobami internetowymi, które uwzględniają również narzędzia technologii Web 2.0, np.

- edytory tekstu, stosowane w celu tworzenia dokumentów (np.: *Google Docs, Microsoft Word, AbiWord, Libre Office, TagCrowd, Texmaker, Sigil*);
- narzędzia ułatwiające zbieranie, analizę oraz wizualizację danych w postaci graficznej (m.in. *eClicker, Kahoot!, SurveyMonkey, Socrative, Microsoft Excel, Poll Everywhere, CATest*);
- oprogramowanie pomagające porządkować pomysły, przeprowadzić burzę mózgów (m.in. *Kidspiration, FreeMind*);
- oprogramowanie do tworzenia multimediów, które pozwala na łączenie dźwięków, wideo, muzyki oraz grafiki (m.in. *PowerPoint, Prezi, iMovie, Photoshop, Keynote, iPhoto, Edytor Wspomnień, Glogster, VoiceThread*);
- oprogramowanie do komunikacji i współpracy, umożliwiające udostępnianie informacji oraz grafikę (m.in. *Skype, Padlet, FaceTime, Typewith.me, Facebook, Twitter, Snapchat, Windows Live Messenger, WhatsApp, InterPals*). Do tej grupy należą także blogi i serwisy Wiki, ułatwiające udostępnianie treści przez uczących się w celu prowadzenia dyskusji (np. *Blogger, WordPress, The Edublogger: Check Out These Class Blogs!, Learning is Messy, Szkoła z Klasą 2.0, Oś świata.pl, Wikispaces, PBworks, Moodle, MediaWiki*), a także poczta elektroniczna (np. *Gmail, Yahoo*) oraz wideokonferencje (np. *Skype, iChat*). Nieodłącznym elementem tego rodzaju narzędzi są portale społecznościowe, do których zaliczamy m.in. *Facebook, Twitter, LinkedIn, Vimeo, YouTube.com, Flickr, Busuu, LiveMocha, Palabea, iTalk czy Voki*;
- gry i ćwiczenia edukacyjne (m.in. *LearningApps, Zondle, Educaplay*);

- narzędzia umożliwiające nagrywanie dźwięków (m.in. *Audioboo*), tworzenie filmów (m.in. *Camtasia*, *Windows Movie Maker*) (Pitler, Hubbell, Kuhn, 2015: 17-18).

I. Uzgodnienie tematu projektu

Przed przystąpieniem do realizacji danego projektu nauczyciel języka obcego powinien wprowadzić niezbędny materiał gramatyczno-leksykalny, który przygotowuje uczniów do tematyki związanej z projektem. Proponowany temat może być realizowany z inicjatywy nauczyciela lub w wyniku zainteresowania uczących się danym tematem. Do tego celu nauczyciel może wykorzystać technologie informacyjno-komunikacyjne, m.in. pokazać uczącym się fragment filmu, wyświetlić plakat, zdjęcie, wycinek z gazety, materiał dźwiękowy. Tematyka projektu powinna być przedyskutowana z uczącymi się w celu zweryfikowania, czy dany temat jest dla nich interesujący. Następnie nauczyciel wraz z uczącymi się mogą np. z pomocą burzy mózgów stworzyć siatkę tematyczną, która odnosi się do posiadanego stanu wiedzy i doświadczeń, a także słownictwa w zakresie danego tematu. Temat powinien nawiązywać do autentycznych sytuacji i być zorientowany na realne problemy interesujące uczących się. Możliwe jest również samodzielne opracowanie przez uczących się propozycji tematów w postaci mapy myśli, z wykorzystaniem z narzędzi internetowych takich jak *Mindmeister.com* i *Biggerplate.com*, z możliwością przestania ich do nauczyciela i innych uczących się za pomocą komunikatorów internetowych.

Tworzenie się zespołów projektowych może przybierać różne formy: uczący się mogą samodzielnie dobierać się w zespoły, mogą być to działania inicjowane przez nauczyciela albo może być zastosowana metoda losowa. Zaleca się, aby to nauczyciel tworzył zespoły, gdyż spontaniczne dobieranie się uczących w grupy może spowodować utworzenie się zespołów silnych przy pozostawieniu uczących się mniej pewnych siebie. Optymalnie grupa powinna liczyć od pięciu do sześciu osób. Wśród członków grupy powinien zostać wybrany lider, który będzie koordynował pracę zespołu.

Na tym etapie, przed podjęciem decyzji o ostatecznym kształcie projektu, uczący się zbierają wstępne informacje z dostępnych dla nich źródeł i rozważają możliwości wykonania projektu, co jest ważne dla uściślenia tematyki projektu (problemu do rozwiązania). Niezbędne informacje uczący się mogą wyszukać w Internecie za pośrednictwem wyszukiwarek internetowych albo gotowych narzędzi serwisów zakładek, jak np. serwis *Delicious.com*, które umożliwiają dzielenie się zasobami internetowymi.

II. Zaplanowanie projektu i uzgodnienie jego celu

Kluczowym elementem w kształtowaniu kompetencji przedsiębiorczości jest etap planowania, w którym uczący się opracowują szczegółowy plan działania i ustalają termin wykonania poszczególnych działań w szkole i poza nią oraz termin ukończenia projektu. W tej fazie określa się również cel projektu i jego efekt końcowy. Część zadań projektowych jest wykonywana w czasie pozalekcyjnym, dlatego uczniowie powinni ustalić sposób komunikowania się pomiędzy sobą i terminy konsultacji z nauczycielem. Opracowany szczegółowy plan działania powinien zawierać również podział obowiązków poszczególnych członków zespołu. Narzędzia TIK mogą posłużyć do przygotowania opisu projektu i innych dokumentów, które mogą być tworzone z pomocą narzędzi ułatwiających współpracę, dostępnych i umożliwiających edycję z każdego miejsca, gdzie znajduje się dostęp do Internetu (np. edytory tekstu, arkusze kalkulacyjne, notatniki, oprogramowania do komunikacji i współpracy, wideokonferencje, strony internetowe oparte na mechanizmie Wiki; grupy dyskusyjne, portale społecznościowe). Jednym ze sposobów tworzenia dokumentacji pracy nad projektem może być dziennik projektu, prowadzony elektronicznie, np. jako mikroblog. Dziennik projektu może mieć postać elektronicznego portfolio. Natomiast w realizacji projektu pomocne może być wykorzystanie współdzielonych przez uczestników grupy terminarzy (np. *Kalendarz Google*).

Na tym etapie nauczyciel i uczący się określają kryteria oceny, gdyż wzmacnia to poczucie odpowiedzialności uczących się, ich świadomość o współdecydowaniu o ostatecznym wyniku podjętego projektu. Do kryteriów oceny prac projektowych mogą być brane pod uwagę m.in.: stopień samodzielności w doborze tematu projektu, jego opracowaniu, zaplanowanie pracy, sposób rozwiązania problemu postawionego w projekcie, adekwatność treści do określonego tematu i celu projektu, umiejętność współpracy w grupie i stosowanie się do reguł przyjętych przez grupę (np. na podstawie przygotowanych arkuszy obserwacji), aspekt językowy, oryginalność i innowacyjność projektu, dziennik projektu i jego zawartość merytoryczna, terminowość i odpowiedzialność w wywiązaniu się z zaplanowanych działań, umiejętność rozwiązywania problemów pojawiających się w trakcie projektu, zaangażowanie, motywacja i inicjatywa w podejmowanych działaniach, wykorzystanie różnorodnych źródeł informacji, umiejętność doboru i selekcji informacji oraz sposób prezentacji efektu końcowego projektu (Mikina, Zajac, 2012: 27-28). Dodatkowo powinna zostać omówiona forma kryteriów samooceny i oceny uczestników grupy, którą uczniowie dokonują w trakcie trwania projektu i po jego zakończeniu. Ocena wzmacnia u uczących się świadomość własnego procesu uczenia, pojawiających się trudności oraz obszarów stanowiących ich mocne i słabe strony.

Dla nauczyciela samoocena uczącego się jest cenną informacją, w jaki sposób uczący się realizuje swoje działania, jakimi technikami się posługuje oraz jaki jest sposób jego rozumowania.

Dobłą praktyką jest również zawarcie między nauczycielem a uczącymi się kontraktu, który jest rodzajem umowy społecznej, określającej temat projektu, postawione cele, metody pracy, zakres prac, terminy wykonania poszczególnych etapów pracy, ustalenie konsekwencji za niedotrzymywanie wymienionych terminów i przyjętych przez grupę wspólnie z nauczycielem zasad, sposób komunikowania się uczących z nauczycielem oraz wzajemne oczekiwania i zobowiązania pomiędzy uczącymi się a nauczycielem (tamże: 18-19). Współuczestnictwo uczącego się w podejmowaniu decyzji dotyczących działań w projekcie nie tylko wzmacnia jego motywację, poczucie podmiotowości i odpowiedzialności, lecz także wpływa na kształtowanie i utrwalenie umiejętności komunikowania się i negocjowania, podejmowania decyzji grupowych oraz umiejętność planowania.

III. Przygotowanie językowe i realizacja projektu

Na etapie realizacji projektu następują systematyczne działania mające na celu rozwiązanie problemów związanych z wykonaniem projektu, takie jak poszukiwanie, gromadzenie oraz selekcja i analiza zgromadzonych informacji. Realizując projekt w ramach lekcji języków obcych, uczący się wykorzystują do pracy język obcy w działaniu, wyszukują w Internecie autentyczne obcojęzyczne materiały. Używając narzędzi technologii informacyjno-komunikacyjnych, uczniowie mogą m.in. gromadzić dane, zarządzać nimi i wykorzystywać je do dalszej pracy, przeprowadzać badania (np. wykorzystując interfejsy podłączone do komputera), analizować ich wyniki (np. dzięki arkuszom kalkulacyjnym), a także dokumentować swoją pracę (robić zdjęcia, nagrania audio i wideo).

Ponadto na tym etapie możliwe jest dokonywanie samooceny pracy uczniów nad projektem oraz ocena koleżeńska. Dzięki temu uczniowie mogą podjąć refleksję nad procesem uczenia, zaobserwować, jakie zadania udało się zrealizować w ramach projektu, przeanalizować oraz ocenić podjęte przez siebie lub innych działania na podstawie kryteriów oceny ustalonych na etapie planowania projektu.

IV. Przygotowanie językowe i prezentacja wyników

Zwieńczeniem prac prowadzonych przez uczących się jest prezentacja projektu przedstawiona na forum klasy lub przed szerszym gronem odbiorców. Uczący się przygotowują prezentacje swoich projektów pod kątem językowym

i mogą skonsultować je z nauczycielem. Prezentowanie rezultatów pracy kształtuje u uczących się m.in. umiejętność wypowiedzania się, brania udziału w dyskusji, dostosowania formy prezentacji do potrzeb odbiorców. Przystępując do samej prezentacji efektu końcowego projektu, uczniowie mogą wykorzystać różne wizualne środki. Efektem końcowym projektu może być m.in.:

- multimedialny i interaktywny plakat (np. stworzony z pomocą serwisu edu.glogster.com, który może zawierać obrazy, teksty oraz filmy, wypowiedzi dźwiękowe, muzykę, jak również odwołania do innych stron);
- stworzenie strony internetowej, bloga;
- wykonanie albumu ilustrowanego zdjęciami, rysunkami;
- prezentacja multimedialna;
- przygotowanie książki, broszury, gazetki, filmu ze zdjęć;
- wykonanie modelu, makiety;
- przygotowanie filmu czy nagrania dźwiękowego (wywiad);
- zorganizowanie pikniku naukowego, konferencji naukowej;
- zorganizowanie wystawy;
- przygotowanie przedstawienia teatralnego, inscenizacji;
- komiks czy fotokomiks;
- podcast lub wideocast;
- raport;
- symulacja komputerową;
- multimedialna i interaktywna linia czasu;
- zorganizowanie wycieczki lub happeningu.

Przygotowując publiczną prezentację rezultatów pracy projektowej, uczniowie mogą wykorzystać technologie informacyjno-komunikacyjne nie tylko do zaprezentowania projektu, lecz także do powiadomienia lokalnej społeczności lub promowania go w globalnej sieci, np. na szkolnej stronie internetowej, blogu projektu czy na portalu społecznościowym, również tych opartych na publikowanych filmach, zdjęciach czy prezentacjach.

V. Ewaluacja

Każdy uczący się po wykonywaniu projektu powinien dokonać refleksji m.in. o jego realizacji, osiągniętych celach, trudnościach pojawiających się w projekcie i możliwościach ich zwalczania w przyszłości, jego mocnych i słabych stronach oraz możliwościach poprawy. Samoocena może sprzyjać rozwijaniu świadomości o swoim procesie uczenia się, a nauczycielowi pozwala lepiej poznać uczącego się i pomóc w organizacji warunków uczenia się/nauczania. Każdy projekt poprowadzony do końca powinien być przez nauczyciela doceniony

i nagrodzony. Uczący się powinien po zakończeniu projektu otrzymać informację zwrotną na temat osiągniętych rezultatów, swoich słabych i mocnych stron, możliwości poprawy swojej pracy. Uczniowie uświadamiają sobie dzięki ocenie, co zrobili dobrze, a nad czym powinni jeszcze popracować, aby w przyszłości wyeliminować trudności czy błędy. Samoocena i ocena kolegów z zespołu może być zorganizowana również w formie elektronicznej, np. poprzez ankietę online z serwisu *SurveyMonkey*¹ i *Google Formulare*². Ostatnim etapem pracy projektowej jest podsumowanie projektu i dyskusja na temat sukcesów i porażek.

5. Projekty programu *eTwinning*

Projekty mogą być realizowane również w środowisku wirtualnym z inną szkołą o zasięgu krajowym lub międzynarodowym. Do tego celu został stworzony program *eTwinning*, istniejący od 2005 roku i zrzeszający za pomocą technologii informacyjno-komunikacyjnych niemal 400 tys. nauczycieli różnych przedmiotów szkół i przedszkoli z całej Europy. Platforma i narzędzia *eTwinning* tworzą bezpieczne środowisko do pracy i nauki, w którym uczący się mogą komunikować się ze swoimi partnerami i realizować różnorodne projekty w językach obcych. W projektach programu *eTwinning* uczestnicy mogą rozwijać cechy przedsiębiorcze, umiejętności i nawyki oraz podejmują działania, które mogą być wykorzystane w przyszłości w działaniach społecznych czy w biznesie na skalę lokalną lub międzynarodową (Gajek, 2009: 62). Tematyka i czas realizacji projektów jest dowolny. Na platformie portalu europejskiego *eTwinning*³ można znaleźć narzędzia internetowe do realizacji projektów, m.in. forum, chat, bogatą bazę szkół europejskich, a także przykłady zrealizowanych już inicjatyw. Przykładami projektów międzynarodowych programu *eTwinning*, które wspierały rozwój kompetencji inicjatywności i przedsiębiorczości, są projekty pt. *Teens and money* i *Eu(You)roketing: Promoting our Europe*.

- *Teens and money*

Anglojęzyczny projekt *Teens and money* był realizowany w 2017 roku między XI Liceum Ogólnokształcącym w Krakowie a następującymi szkołami partnerskimi:

- Natural Sciences and Mathematics Lyceum of Smila z Ukrainy,
- IES I'OM z Hiszpanii, Lycée Joseph Savina z Francji,
- Mehmet Özöncel Anadolu Lisesi z Turcji,
- Obchodná akadémia Hlohovec ze Słowacji.

¹ Zob. <https://www.surveymonkey.com> [DW 23.05.2018].

² Zob. <https://www.google.com/intl/pl/forms/about/> [DW 23.05.2018].

³ Zob. www.etwinning.net [DW 23.05.2018].

Pomysłodawcą projektu, który ma Krajową i Europejską Odznakę Jakości i jest laureatem konkursu *Nasz projekt eTwinning 2017*, była polska szkoła. Informacje o nim są dostępne *online*⁴. Projekt ten miał na celu podjęcie dyskusji na temat wartości pieniądza dla młodych ludzi. Uczestnicy projektu spotykali się raz w tygodniu przez kilka miesięcy i prowadzili m.in. dyskusje nad sposobami oszczędzania, zarabiania oraz wydawania pieniędzy, porównywali ceny produktów w swoich państwach, tworzyli wyceny zorganizowania spotkania w danym kraju czy studiowania w nim oraz omawiali możliwości organizacji pomocy dla ludzi biednych. Uczestnicy mogli sugerować tematy, aktywności i narzędzia do pracy zgodnie z ich zainteresowaniami. Młodzież brała czynny udział w różnorodnych aktywnościach realizowanych indywidualnie, w parach lub w większych grupach, które miały za zadanie zaangażowanie ich do działania, do podejmowania decyzji, pobudzenia ich kreatywności, a także zachęcenie do jak najczęstszej komunikacji anglojęzycznej poprzez m.in. burzę mózgów, mapy myśli za pośrednictwem narzędzia *Popplet*⁵ czy wyszukiwanie informacji i ich publikowanie w *Google Docs*⁶. W ramach projektu realizowane były również aktywności związane z projektowaniem logo i banknotów, które nie tylko wprowadzały element rywalizacji, lecz także dały możliwość zaprezentowania młodzieży ich innowacyjnych pomysłów z wykorzystaniem przy tym narzędzia *Tricider*⁷ i *Storybird*⁸. W trakcie trwania projektu uczestnicy wyrażali opinie za pośrednictwem narzędzia *Google Formulare*, a do głosowania korzystali z narzędzia *Google Forms*. Efekty pracy uczestników były publikowane na wirtualnej tablicy *Padlet*⁹ i stronie projektu *TwinSpace*, a także w formie plakatów w aplikacji *Piktochart.com*. Polski zespół projektowy spotykał się kilkakrotnie *online* – z francuską grupą za pośrednictwem czatu, a z zespołem z Ukrainy na wideokonferencjach *via Skype*. Każdy z zespołów projektowych miał określone zadania, które realizowane były na zajęciach w szkole i poza nią. Licealiści z Polski przygotowali ankietę na temat *How wasteful are we?* oraz prezentację połączoną z ankietą o *Fair Trade*. Ponadto przygotowali krzyżówki o uczestniczących państwach i bankowości oraz prowadzili wywiady w parach *via*

⁴ Zob. <http://www.etwinning.pl/teens-and-money> oraz <https://sites.google.com/site/etwinningteensandmoney/home> [DW 23.05.2018].

⁵ Zob. <http://popplet.com/app/#/2876829> [DW 23.05.2018].

⁶ Zob. <https://docs.google.com/document/d/1sAf8mkZsRvNmbWYhB6qbwYZQXD3uIXDAL3FN0dNHTY8/edit?pli=1#heading=h.nvdabqwao95b> [DW 23.05.2018].

⁷ Zob. <http://www.tricider.com/brainstorming/2wuBXYWFIMV> [DW 23.05.2018].

⁸ Zob. <http://storybird.com/books/a-succesfull-entrepreneur-2/>; <http://storybird.com/books/meet-the-charlotte-2/> [DW 23.05.2018].

⁹ Zob. <http://padlet.com/hilalkbr/teensandmoney> [DW 23.05.2018].

Skype z uczestnikami projektu z Ukrainy i Słowacji na temat przedsiębiorczości. Francuscy partnerzy stworzyli natomiast stronę projektu, która była systematycznie uzupełniana przez wszystkich uczestników. Ukraińska strona koordynowała działania *via Skype*, a Słowacy zaprojektowali ankietę ewaluacyjną opublikowaną następnie na stronie projektu.

Analiza wyników ankiety ewaluacyjnej przeprowadzonej wśród 23 uczestników projektu wykazała, że był on szczególnie użyteczny pod względem komunikowania się w języku angielskim i rozwijania umiejętności językowych (68,2%), tworzenia czegoś nowego i dzielenia się tym z innymi (22,7%). Uczestnicy docenili też możliwość współpracy i rozwijania umiejętności krytycznego myślenia (4,5%). Komunikacja między zespołami w języku angielskim odbywała się głównie na forum platformy *TwinSpace* (59,1%), a najczęściej używaną aplikacją w projekcie był *Padlet* (81,8%). Dla wielu uczestników (40,9%) było to nowe narzędzie współpracy *online*. Koordynatorka projektu, Mirosława Bogacz, podsumowała go następująco:

[...] Uważam, że wykorzystanie różnorodnych aplikacji do wyrażania własnych opinii oraz *Skype* do celów komunikacyjnych były niezwykle ważne i pozytywne dla tego projektu. Ja również miałam niezwykłą okazję do sprawdzenia swoich umiejętności koordynowania działań w tak dużej i zróżnicowanej międzynarodowej grupie oraz zdolności mediacyjnych podczas debat uczniowskich [...] (Rogulska, 2017).

- *Eu(You)roketing: Promoting our Europe*

Ten projekt programu *eTwinning* umożliwiał jego uczestnikom rozwijanie kompetencji inicjatywności i przedsiębiorczości. Partnerami polskiego Zespołu Szkół w Chorzelowie byli:

- ITES „R. Valturio” z Włoch, Lycée Camille Sée z Francji,
- Lycée du Haut-Barr z Francji,
- Serhat i MKB Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi z Turcji,
- Střední průmyslová škola Brno, Purkyňova, příspěvková organizace z Czech,
- ESPE Strasbourg z Francji
- Edirne Uzunköprü Mimar Muslihiddin Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi z Turcji.

Informacje o projekcie są dostępne *online*¹⁰. Był on realizowany w języku angielskim i polegał na stworzeniu przez dziewięć międzynarodowych zespołów własnych marek produktów i przygotowaniu dla nich kampanii reklamowych. W pierwszej kolejności zadaniem każdego uczestnika było przedstawienie się

¹⁰ Zob. <http://www.etwinning.pl/euyouroketing-promoting-our-europe/> oraz <https://twinspace.etwinning.net/10938/home> [DW 23.05.2018].

swoim partnerom w sposób twórczy – uczniowie mieli podać swoją ulubioną, pasującą do ich osobowości markę jakiegoś produktu i zaprezentować się za pomocą jej wizerunku, materiałów i wyrażanych przez nią wartości. Następnie mieli pokazać marki produktów, które reprezentują tradycje, kulturę swojego kraju. Kluczowym elementem projektu było stworzenie dziewięciu międzynarodowych zespołów i stworzenie przez nich własnej marki produktu i przeprowadzanie kampanii reklamowej. Uczestnicy musieli w obrębie własnej grupy uzgodnić, w drodze negocjacji i kompromisu, nazwę, logo, motto i produkty marki, a także przygotować materiały promujące markę. Aktywności te pozwalały uczącym wykazać się inicjatywą i kreatywnością. W kampanii reklamowej były wykorzystane spoty w telewizji i radiu. W trakcie trwania projektu uczniowie korzystali z narzędzi technologii informacyjno-komunikacyjnych, takich jak: *Padlet*, *PowerPoint*, *e-booki*, komunikatory *online* (czat, forum, *e-mail*), *Quizzes*, *LearningApps*, aplikacje do nagrywania i obróbki plików audio i wideo. Dla wielu uczestników był to pierwszy kontakt z takimi narzędziami. Jedna z koordynatorek oceniła projekt następująco:

[...] dla mnie było to wspaniałe doświadczenie, możliwość wykorzystania innowacyjnych metod. Bardzo spodobała mi się komunikacja z innymi nauczycielami, wymiana doświadczeń, wspólna nauka korzystania z nowych narzędzi, kreowanie nowych pomysłów. Całość była czymś nowym, świeżym w szkolnej rutynie i nauczaniu (Regulska, 2016).

6. Zakończenie

Kształtowanie kompetencji inicjatywności i przedsiębiorczości u obywateli jest procesem długotrwałym, trwającym całe życie. Postawa przedsiębiorcza, tak jak każda inna postawa, powstaje przede wszystkim dzięki doświadczeniu społecznemu, tradycji kulturowej, którą jednostka przejmuje od innych ludzi oraz w wyniku jej własnych działań i doświadczeń. Istotne znaczenie w kształtowaniu postaw przedsiębiorczych ma edukacja szkolna. Działania, które powinny być poczynione w ramach nauczania przedsiębiorczego, to działania zintegrowane międzyprzedmiotowo. Powinny być one realizowane również na zajęciach języków obcych. Przy realizacji tego zadania należy w sposób szczególny zwrócić uwagę na włączenie elementów świadomego uczenia się, podejmowania świadomych decyzji, na procesy planowania i sterowania działaniami w sposób celowy, na krytyczne korzystanie z informacji z obcojęzycznych autentycznych źródeł informacji i radzenie sobie w różnych sytuacjach komunikacyjnych, a także na umiejętność samoobserwacji i samokontroli. Elementy te mogą być kształtowane na zajęciach języków obcych dzięki stosowaniu projektu, przy realizacji którego uczący się są nastawieni na praktyczne wykorzystanie przekazywanej

wiedzy i umiejętności, używanie języka w formie komunikacyjnej, w działaniu. W praktyce działania komunikacyjne wymagają od uczniów samodzielności, kreatywności i rzutkości w podejmowaniu decyzji, a także gotowości do ponoszenia ryzyka. Umiejętności te łączą się z postawą odpowiedzialności za efekty własnych działań i wspierają u uczących się kształtowanie kompetencji inicjatywności i przedsiębiorczości.

Na zakończenie warto zwrócić uwagę na postawę nauczyciela, od którego m.in. zależy pomyślność projektu i stworzenie uczniom warunków do twórczej pracy, do rozwiązywania problemów, do wcielania pomysłów w czyn, do samodzielności i poczucia odpowiedzialności. Pomocne może być w tym aspekcie uczestnictwo uczących się i nauczyciela w projektach programu *eTwinning*, którego przykłady zostały przytoczone powyżej.

BIBLIOGRAFIA

- Bieniok H. (2007), *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych młodzieży w rodzinie, szkole i uczelni* (w) Wachowiak P., Dąbrowski M., Majewski B. (red.), *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*. Warszawa: Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, s. 224-235. *Online*: http://www.olimpiada.edu.pl/upload/pliki_2edycja/przedsiębiorczozoscFPAKE_publicacja.pdf [DW 23.11.2017].
- Eurydice (2000), *Lifelong Learning: The contribution of education systems in the Member States of the European Union*. Bruksela: Europejskie Biuro Eurydice. Wyd. pol. w tłum. Kolanowskiej E. (2002), *Uczenie się przez całe życie: rola systemów edukacji w państwach członkowskich UE. Przegląd sytuacji w poszczególnych krajach*. Warszawa: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji.
- Eurydice (2016), *Entrepreneurship Education at School in Europe (Nauczanie przedsiębiorczości w szkołach w Europie)*. Raport Eurydice. Luksemburg: Urząd Publikacji Unii Europejskiej. *Online*: http://eurydice.org.pl/wp-content/uploads/2017/01/PL_Entrepreneurship-Education.pdf [DW 20.11.2017].
- Frey K. (2002), *Die Projektmethode. Der Weg zum bildenden Tun*. Weinheim und Basel: Beltz Verlag.
- Gajek E. (2009), *eTwinning drogą do edukacji przyszłości*. Warszawa: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, s. 31-71. *Online*: <http://czytelnia.frse.org.pl/etwinning-droga-do-edukacji-przyszlosci/> [DW 23.05.2018].
- Hänsel D. (1997), *Projektunterricht*. Weinheim und Basel: Beltz Verlag.
- Janczak D., Kędracka E., Rostkowska M. (red.) (2009), *Narzędzia TIK wspomagające projekt gimnazjalny. Poradnik dla dyrektorów i nauczycieli gimnazjów*. Warszawa: OEliZK. *Online*: <http://www.ore.edu.pl/strona-ore/phocado wnload/EFS/poradniktikwpgpop.pdf> [DW 29.11.2017].

- Karpeta-Peć B. (2008), *Otwarty, aktywny, samodzielny. Alternatywne formy pracy. Przewodnik dla nauczycieli języków obcych*. Warszawa: Fraszka Edukacyjna.
- Konsek K. (2008), *Możliwości, jakie stwarza e-learning w rozwijaniu postawy autonomicznej oraz kompetencji niezbędnych w społeczeństwie informacyjnym u studentów kierunków neofilologicznych* (w) Pawlak E. (red.), *Autonomia w nauce języka obcego – co osiągnęliśmy i dokąd zmierzamy*. Kalisz: Wydział Pedagogiczno-Artystyczny UAM, s. 315-324.
- Perspektywa uczenia się przez całe życie* (2013), Załącznik do uchwały Nr 160/2013 Rady Ministrów z dnia 10 września 2013 r. Warszawa. *Online*: https://men.gov.pl/wpcontent/uploads/2014/01/plll_2013_09_10zal_do_uchwaly_rm.pdf [DW 27.11.2017].
- Mikina A., Zając B. (2006), *Jak wdrażać metodę projektów? Poradnik dla nauczycieli i uczniów gimnazjum, liceum i szkoły zawodowej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Mikina A. (2007), *Pięć pytań o metodę projektów* (w) „Innowacje w Edukacji Akademickiej”, nr 6, s. 28-31.
- Myczek K. (2004), *Kognitywna teoria uczenia się i rozwijanie autonomii ucznia w dydaktyce języków obcych* (w) Pawlak M. (red.), *Autonomia w nauce języka obcego*. Poznań – Kalisz: Wydział Pedagogiczno-Artystyczny UAM, s. 19-30. *Online*: <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/1475/1/Autonomia%20w%20nauce%20j%C4%99zyka%20obcego.pdf> [DW 13.11.2017].
- Ostrowska M., Sterna D. (2015), *Technologie informacyjno-komunikacyjne na lekcjach*. Warszawa: Centrum Edukacji Obywatelskiej. *Online*: https://glowna.ceo.org.pl/sites/default/files/tik_na_lekcjach_2015_06_02.pdf [DW 21.11.2017].
- Piotrowska-Skrzypek M. (2016), *Łączenie rozwoju kompetencji kluczowych i produktywnych w języku obcym* (w) „Języki Obce w Szkole”, nr 2, s. 78-84. *Online*: <http://jows.pl/artykuly/laczenie-rozwoju-kompetencji-kluczowych-i-produktywnych-w-jezyku-obcym> [DW 22.11.2017].
- Pitler H., Hubbell E.R., Kuhn M. (red.) (2015), *Efektywne wykorzystanie nowych technologii na lekcjach*. Warszawa: Centrum Edukacji Obywatelskiej. *Online*: https://issuu.com/fundacjaceo/docs/tik_na_lekcjach_2015_06_02 [DW 19.11.2017].
- Rogulska M. (2016), *Eu(You)roketing: Promoting our Europe*. *Online*: <http://www.etwinning.pl/euyouroketing-promoting-our-europe/> [DW 24.05.2018].
- Rogulska M. (2017), *Teens and Money*. *Online*: <http://www.etwinning.pl/teens-and-money/> [DW 24.05.2018].
- Rohrmann S., Rohrmann T. (2005), *Hochbegabte Kinder und Jugendliche*. München: Ernst Reinhardt Verlag.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla

- uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz.U. 2017, poz. 356. *Online*: <http://dziennikustaw.gov.pl/du/2017/356/1> [DW 22.11.2017].
- Sadowska M. (2016), *Edukacja w zakresie przedsiębiorczości w polskim systemie kształcenia oraz w państwach europejskich* (w) Kosala M., Urbaniec M., Żur A. (red.), *Współczesne dylematy badań nad przedsiębiorczością*. Kraków: Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, s. 149-164.
- Sołoducho-Pelc L. (2007), *Czy przedsiębiorczości można się nauczyć – wpływ edukacji na rozwój przedsiębiorczości* (w) Wachowiak P., Dąbrowski M., Majewski B. (red.), *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*. Warszawa: Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, s. 218-223. *Online*: http://www.olimpiada.edu.pl/upload/pliki_2edycja/przedsiębiorczoscFPAKE_publicacja.pdf [DW 23.11.2017].
- Szamański M.S. (2000), *O metodzie projektów*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Wawrzyniak-Śliwska M. (2008), *Autonomia w nauczaniu wczesnoszkolnym – kto się boi autonomii?* (w) Filipiak E. (red.), *Rozwijanie zdolności uczenia się. Wybrane konteksty i problemy*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, s. 158-168.
- Wiatrak A.P. (2003), *Pojęcie przedsiębiorczości, jej cele i rodzaje* (w) Jaremczuk K. (red.), *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości – szanse i zagrożenia*. Tarnobrzeg: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Tarnobrzegu, s. 26-38.
- Wicke R.E. (2004), *Aktiv und kreativ lernen. Projektorientierte Spacharbeit im Unterricht*. München: Max Hueber Verlag.
- Wilczyńska W. (1999), *Uczyć się czy być nauczonym? O autonomii w przyswajaniu języka obcego*. Warszawa: PWN.
- Wilczyńska W. (2004), *Dydaktyka krocząca, czyli jak organizować dydaktykę w półautonomii (PA)* (w) Pawlak M. (red.), *Autonomia w nauce języka obcego*. Poznań – Kalisz: Wydział Pedagogiczno-Artystyczny UAM, s. 44-56. *Online*: <http://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/1475/1/Autonomia%20w%20nauce%20j%C4%99zyka%20obcego.pdf> [DW 13.11.2017].
- Wojnarowska M. (2013), *„Klucz do sukcesu”. Program zajęć pozaszkolnych z przedsiębiorczości dla uczniów zdolnych klas IV–VI szkoły podstawowej*. Nowy Sącz. *Online*: http://malopolskietalenty.pl/wpcontent/uploads/2016/05/Przedsi%C4%99biorczo%C5%9B%C4%87_szko%C5%82a-podstawowa.pdf [DW 22.11.2017].
- Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie, 2006/962/WE.

Online: <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/pl/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962> [DW 22.11.2017].

Zawadzka E. (2004), *Nauczyciele języków obcych w dobie przemian*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

NETOGRAFIA

<http://padlet.com/hilalkbr/teensandmoney> [DW 23.05.2018].

<http://popplet.com/app/#/2876829> [DW 23.05.2018].

<http://storybird.com/books/a-succesfull-entrepreneur-2/> [DW 23.05.2018].

<http://storybird.com/books/meet-the-charlotte-2/> [DW 23.05.2018].

<http://www.etwinning.net> [DW 23.05.2018].

<http://www.etwinning.pl/euyouroketing-promoting-our-europe/> [DW 23.05.2018].

<http://www.etwinning.pl/teens-and-money> [DW 23.05.2018].

<http://www.tricider.com/brainstorming/2wuBXYWFIMV> [DW 23.05.2018].

<https://docs.google.com/document/d/1sAf8mkZsRVnMbWYhB6qbwYZQX3uIXDAL3FN0dNHTY8/edit?pli=1#heading=h.nvdabqwao95b> [DW 23.05.2018].

<https://sites.google.com/site/etwinningteensandmoney/home> [DW 23.05.2018].

<https://twinspace.etwinning.net/10938/home> [DW 23.05.2018].

<https://www.google.com/intl/pl/forms/about/> [DW 23.05.2018].

<https://www.surveymonkey.com/> [DW 23.05.2018].